

FÆNGSELSOPTEGNELSER – REFLEKSIONER OVER FØLELSER-SOM-DATA

Af Søren Walther Nielsen¹

Artiklen undersøger følelsesdata i spændingsfeltet mellem diskurser og praksisser knyttet til resocialisering af den forvaretsdømte Sverre². Det empiriske materiale er bygget op over samtaler i fængslet, hvor Sverre redegør for sit turbulente liv og de forandringer, fængselsopholdet har medført. Den etnografiske undersøgelse berører tillige, hvordan forskeren selv påvirkes under feltarbejdet. Den inkluderer teoretiske og metodiske refleksioner over forskerens vidensposition, både hvad angår det at repræsentere andres livserfaringer og livsomstændigheder og det at forholde sig til egne psykiske belastninger og reaktioner. Artiklen rummer eksempler på dialogisk samarbejde og selvanalyse, hvor det følelsesmæssige indgår på linje med andre kilder til primære data og indtager en særlig plads, når der fokuseres på, hvad der er betydnings- og meningsfuldt for deltagerne i feltet.

Nøgleord: resocialisering, etnografi, følelser, diskurs, retraumatisering

1. Indledning

Det er efterhånden en udbredt opfattelse, at følelser er en kilde til kriminologisk viden. De kan ikke alene fortælle noget om genstandsfeltet, men giver også indsigt i selve forskningsprocessen (Nielsen, 2010; Yuen 2011; Drake & Harvey, 2014, p. 489). Med henvisning til Abu-Lughod og Lutz (1990, p. 7) definerer jeg følelser som kropsliggjorte, sociokulturelle konstruktioner, der italesættes gennem aktørernes diskurser og sociale praksisser. Definitionen bygger bl.a. videre på Geertz' banebrydende forestilling om det kulturelle imperativ: "Ikke kun ideer, men også følelser, er menneskets kulturelle artefakter" (1973, p. 81). Imperativet distancerede sig årtier forinden fra

1 Søren Walther Nielsen er ph.d. i samfundsvidenskab. Han arbejder som lektor på professionshøjskolen Absalon, socialrådgiveruddannelsen, Center for Socialt arbejde og Forvaltning, e-mail: Snie@pha.dk.

2 Sverre er et alias, der medvirker til at bevare informantens anonymitet. Tilsvarende har jeg valgt at anonymisere sted- og bynavne i interviewcitaterne. Sverre har godkendt, at interviewmaterialet bruges til forskningsformål, herunder publicering.

mere strukturalistiske og funktionalistiske synsmåder (Beatty, 2014) og får nu en tiltrængt drejning mod det sociale betydningsområde og dets relationelle mangfoldighed (Lutz, 2017, p. 189).

Tilgangen fremhæver diskursens betydning, Abu-Lughod og Lutz (1990, p. 10) taler ligefrem om følelsesdiskurser med bestemte effekter eller indhold. Den poststrukturalistiske inspiration fra Foucault er tydelig, uden at hans vidensarkæologiske og historiske rammesætning af sociale fænomener nødvendigvis tages i brug. Man kan sige, at den antropologiske vinkling, hvor det diskursive overvejende omhandler situerede talehandlinger, forholder sig loyalt til det primære diskursbegreb: "Praksisser, der systematisk former de objekter, de taler om" (Foucault, 1972, p. 49). Forskere, der følger denne tilgang, erkender, at diskursbegrebet vanskeligt lader sig afgrænse og derfor kan være vagt og upræcist. Imidlertid danner det en kontaktflade mellem social praksis og sproget. Det er en flerdimensionel flade, hvor følelser valoriseres og forbindes til specifikke handlinger, holdninger og fortolkninger (Lutz, 2017, p. 183; Sørensen, 2014).

Ved at sammenkæde det følelsesmæssige med lokal viden og sociale praksisser kommer forskningsstrategien til at beskæftige sig med, hvordan emotionel socialitet udfolder sig i bestemte kontekster (Abu-Lughod & Lutz, 1990, p. 10). Mit etnografiske materiale stammer fra research i en fængselskontekst, nærmere bestemt et åbent fængsel i det sydøstlige Norge, hvor jeg udførte feltarbejde. I feltanalysen søger jeg at bygge bro mellem forskellige etnografiske datasæt, fortællingen om den anden og mine egne følelsesmæssige reaktioner (Lutz & White, 1986, p. 430). Det gennemgående forskningsspørgsmål er, hvordan jeg som forsker (re)præsenterer både egne og andres følelser, og hvad dette indebærer af metodiske og analytiske refleksioner?

Metodisk foregår undersøgelsen i to delvist overlappende analysespor. Det ene spor er centreret omkring Sverres fortælling, hvor han beretter om den vanskelige resocialisering i fængslet. Følelsesmæssigt bevæger Sverre sig fra en selvmordstruet tilstand til en stabiliseret situation, hvor hans tro på fremtiden understøttes af en styrket personlighed og håndværksmæssige kvalifikationer. I det andet analysespor bidrager jeg med refleksioner over min flertydige forskerposition og de psykiske forstyrrelser, der udløser en retraumatisering og kommer til at påvirke min selvopfattelse. Analysen munder ud i betragtninger over feltarbejdet som en kompleks aktivitet, hvor den subjektive vidensform spiller en betydelig rolle.

2. Første analysespor: Fortælling/identifikation

Fængslet består af røde træbarakker, der huser beboelse, værksteder, kantine, fitnesscenter, undervisningslokaler, administration osv. Området er omkranset af et hegn, og porten styres via et overvågningskamera af personalet i

vagtstuen. Det åbne fængsel er karakteristisk netop ved sin stemning af åbenhed og dagligdags gøremål. Dagsrytmen er hverdagsagtig. Om formiddagen arbejder indsatte og ansatte på bilværkstedet, i snedkerværkstedet eller i landbruget. Om eftermiddagen samles de småsnakkende i klynger på områdets stier eller henter rent arbejdstøj i depotet. I fritiden dyrkes der ofte sport, f.eks. fodbold, fitness og mountainbike. Om aftenen er der overvejende stille og roligt. Det er fjernsynstid og sovetid. Fængslet udsluser langtid- og forvaringsdømte. Af de 48 indsatte har ca. halvdelen begået sædelighed/voldtægt. Den resterende halvdel fordeles på kriminalitetstyperne mord, narkotika og berigelsesforbrydelser.

Jeg møder Sverre en kold oktoberdag i fængslets bilværksted. Vi sidder i den lille frokoststue med grå vægge, et laminatbeklædt bord omgivet af stabelstole, neonlys i loftet og en kaffemaskine, der syder i hjørnet. Olien er vasket af hænderne, døren til gangen er lukket, og der er gjort klar til samtale. Sverre har fået en længere forvaringsdom med en tidsramme på 15 år og en minimumsstraf på ti år. Han afsoner på slutningen af niende år og har bl.a. brugt tiden til at blive udlært MC-mekaniker. For øjeblikket går han rundt og "snuser" til bilreparation i det åbne fængselsmiljø, mens han trin for trin udsluses til livet i frihed. Sverre fortæller:

"Da jeg skulle afsone dommen og blev indsat i fængslet i [stednavn], havde jeg en masse konflikter indeni, så meget had, så meget vrede. Samtidig skulle jeg på afvænnings. Alt var kaotisk. Jeg følte skyld, følte, at jeg var blevet "kørt over". Jeg var på vagt over for alt. Der var så meget skam, ikke mindst over for familien. Jeg havde jo ikke haft kontakt til mine børn, for jeg skammede mig sådan. Egentlig havde jeg planer om at tage mit liv, det var helt klart. Jeg havde det godt med tanken, det blev ligesom lettere. Tænkte, at jeg måtte lide et par år, og så var det slut. Jeg ville gøre en ende på det hele."

I den første tid under afsoningen lever Sverre i en mareridtsagtig tilstand. På det tidspunkt slider han med sin stofafhængighed og bliver diagnosticeret som stofpsykotisk med psykopatiske tilbøjeligheder. Selvmord er ikke overraskende hans foretrukne exit-mulighed. Når jeg analytisk ser på Sverres livserfaringer, stiller min medfortælling skarpt på spørgsmål om sociale relationer og magt. F.eks. nævner Sverre skylden over det, han har gjort mod en anden, og skammen over for de nærmeste, hvilket jeg tolker som relationelle årsagsforhold til livsleden og den depressive tilstand. Hvis jeg endvidere ser på Sverres brug af ordene, fæstner jeg mig ved begrebet "selvmord". Det optræder som et nøglebegreb og indeholder en handling, hvor man udfører et mord på selvet. Fra den indfaldsvinkel forekommer Sverres selvmordstanker at være sublimeringen af en aggressionsproces rettet mod sig selv (Rendtorff, 2003). For mig at se afspejler Sverres følelser også hans magtesløse status som forvaringsdømt. Midt i håbløsheden og meningsløs-

heden kredser han om den forløsende selvmordshandling. Her optræder selvmordet som en defensiv forsvarsmekanisme (ibid.), fordi han på den måde kan tage magten tilbage over sit eget liv, om end det bliver det sidste, han gør.

Først da narkomisbruget nedtrappes, og depressionen dæmpes, begynder Sverre at adressere en anden følelsesdiskurs, en anden emotionel realitet. Trods de hårde odds formår han nemlig at kæmpe sig ud af misbruget i løbet af afsoningens første fire år. Sverre fortæller, at han ikke fik den store hjælp til afvænningen, og at han blev en katebald mellem fængsel og det psykiatriske behandlingssystem. Da afvænningen endelig lykkes, beretter Sverre om en ny frihedsfølelse, der melder sig, i takt med at kroppen holder op med at kræve stoffer. Hans udvikling understøttes af reflekterende samtaler i fængslet. Samtalerne er en behandlingsform, der foruden Sverre involverer to specialuddannede terapeuter. De fungerer også som henholdsvis socialrådgiver og sygeplejerske i fængslet. Terapien er baseret på at Sverre forandr sig og selv finder frem til det nye indhold i livet.

Jeg berører senere de reflekterende samtalers betydning. Først vil jeg omtale nogle andre begivenheder, der bidrog til at udvide Sverres handlemuligheder. For der sker det, at han bliver psykiatrisk revurderet, og kriminalforsorgens psykiater journalfører, at han ikke længere er til fare for sine omgivelser. Dermed bliver der skabt en ny åbning under fængselsopholdet. Sverre får udgangstilladelse:

“Den første gang, jeg skulle på udgang, var jeg vældig nervøs. Heldigvis havde jeg en støttekontaktperson, hun mødte mig ved fængselsporten, og vi gik på cafe, hvor vi sad og talte i de fire-fem timer, turen varede. Den næste udgang var endnu værre, for da var jeg alene. Da gik jeg bare rundt og svedte som bare fanden, jeg var så angst. Tredje udgang var endnu værre, jeg var simpelthen så nervøs og skamfuld. Først den fjerde eller femte gang blev det lidt bedre, det var omkring juletid, og jeg var nødt til at presse mig selv til at gå ind i butikker for at købe julegaver. Jeg har efterfølgende tænkt på, at jeg var meget sårbar, og at jeg nok undervurderede det at komme ud blandt andre mennesker. Med tiden fandt jeg en vandresti, som jeg fulgte, hver gang jeg var ude. Jeg havde kaffe med på termokanden, og jeg satte mig på en bestemt bænk, fik pulsen i ro og sådan ...”

Sverres mulighed for udgang betyder, at han overskrider grænsen mellem fængsel og det omkringliggende samfund. Ifølge en antropologisk tolkning symboliserer hans bevægelse passagen hen over en kulturkløft (Hastrup, 1990, p. 322). På den anden side af fængselsporten, og for Sverres vedkommende mange års frihedsberøvelse, åbner hverdagen sig med dens pulserende materialitet og anderledes adfærdskoder. Det presser ham til det yderste at deltage i en normaliseret tilværelse, der forekommer uforudsigelig

sammenlignet med fængselslivets faste ritualer og rutiner. Skammen og skyldfølelsen er angstprovokerende følgesvende på de første byture, men udgangene afstedkommer skridt for skridt en mental stabilisering, og Sverre får troen på, at han kan klare det.

På dette tidspunkt i den etnografiske undersøgelse har jeg foretaget en identifikation med Sverre. Identifikationen indgår i en følelsesbetonet del af forskningspraksis og medfører, at der opstår et tillidsforhold mellem os. Der er tale om en empatisk identifikationsproces, hvor det at "gennemleve" Sverres fortælling involverer både verbal og nonverbal forståelse af hans reaktioner og erfaringer. I min notesbog bemærker jeg, at der ikke kun er tale om en enkelt fortælling, men om flere. Således står fortællingen om tidligere tiders misbrug og mord ikke alene, men adskilles fra en anden og mere nutidig fortælling, hvor Sverre søger social ansvarlighed som familiemenneske og MC-mekaniker, langt fra voldens meningsløshed og afmagt (Isdal, 2000, p. 5-9).

Man kan sige, at den fortrolighed, Sverre under interviewet tager hul på, er blevet genstand for vores samtalevirksomhed. Sådan set er fortroligheden dannet med sproget som formidlingsled. Vi er *i* ordene og *i* sproget (Andersen, 2015, p. 166). Der sker uvilkårligt en sammenkædning mellem ordene og vores følelser, og det bevirker, at samtalen giver mening (Abu-Lughod & Lutz, 1990, p. 7). Sproget former og informerer os, og de ord, jeg hører Sverre bruge i sin fortælling, får en (in)formativ betydning for mig, f.eks. når jeg får et indblik i hans omskiftelige livsforløb eller hans forsøg på at kigge indad for at finde forklaring og forståelse. Betydningerne kan altså spores i de ord, vi udveksler, men kommer tillige fra det virkelighedsudsnit, der repræsenterer min forskningsmæssige forforståelse. Den vil jeg gerne redegøre for ved at formulere mit ståsted i forskningen.

Jeg forestiller mig at, hvis min brug af identifikation, tillid og empati med Sverre blev reflekteret i evidensbaseringsens spejl, ville det gengive et billede af overinvolvering og systematisk bias. Min egen position afviger herfra på flere måder. Etnografiske data eksisterer ikke på forhånd, men skabes i selve interventionen. De er derfor situerede og præges af handlingernes og sprogets partielle, dedikerede og ukomplette karakteristika (Clifford, 1986, p. 7). For mig er det ikke et spørgsmål om overinvolvering eller underinvolvering, men om at interaktionen mellem forsker og informant altid gør noget med nogen. Det er forskerens opgave at kunne reflektere over samtalens samlede aktivitet, dvs. interviewfællesskabets udtalte og udtalte tematikker, meninger og udtryk. Ifølge dette synspunkt er det ikke det enkelte menneske, der udgør centrum. Centret ligger snarere i fællesskabets sociale praksisser og ytringer, i det, der påvirker de involverede personer, inklusive forskeren selv (Andersen, 2015, p. 115-150).

I min indre dialog om feltarbejde i fængslet er kapaciteten til at engagere sig en nøglefaktor. I mine noter gør jeg opmærksom på, at forskeren bør være til stede, følelsesmæssigt såvel som fysisk, i den sociale interaktion for

at forstå de ting, der sker. Det er en kriminologisk hermeneutik, en *verstehen* (Weber, 1968), hvor modtagelighed og åbenhed over for ens egne og andres reaktioner er en metodisk præmis. Det forudsætter, at jeg er deltager frem for passiv observatør, og at undersøgelsens relevans skal findes i dens fremstilling af centrale betydningsstrukturer og deres diskursive implikationer (Liebling, 2001, p. 474; Ferrel & Hamm, 1998, p. 13; Abu-Lughod & Lutz, 1990, p. 11).

På grundlag af den arbejdshypotese skitserer jeg en positiv forståelse af Sverres resocialisering. Det er en proces, hvor Sverre forholder sig aktivt til skiftende omstændigheder og indtager flere produktive jigsawpositioner i det specifikke udviklingsforløb (Andersen, 2015 p. 150). Den type livsbekræftende etnografi står i modsætning til andre etnografiske data, der overvejende fokuserer på, hvordan negative hændelser og følelsesudtryk fortættet fængslets mikrokosmos (Jewkes, 2011, p. 69). Jeg formoder, at begge dimensioner eksisterer side om side i det heterogene og følelsesladede fængselsmiljø. Ferrell og Hamm foreslår, at det netop er de komplekse og modsattede egenskaber, der gør fængselsstudier så emotionelt krævende. Det betinger, at vi bruger os selv, vores unikke biografier og forskertræning fuldt ud for at undersøge “den levede politiks fornøjelse og smerte, frygt og glæde” (Ferrel & Hamm, 1998, p. 14).

I kriminologien er fængsler således blevet karakteriseret som steder med en særlig følelseskultur præget af sammensatte og anspændte emotionelle markeringer (Andersen & Jacobsen, 2018 p. 435; Jewkes, 2011, p. 64; Laws & Crewe, 2016). Man kan dog diskutere, hvorvidt den intense følelseskultur er specifik for fængselslivet. Hastrup argumenterer overbevisende for, at fortættede og stemningsmættede oplevelser, heriblandt erkendelseskriser og følelser som frygt og tvivl, er generelle kendetegn ved feltarbejdet og forskerens engagement (Hastrup, 2010). I tråd med det ræsonnement antager jeg, at fængselsstudier er underlagt feltarbejdets almene betingelser. For som Phillips og Earle (2010) konstaterer, kunne de i deres undersøgelse af fangeidentiteter og sociale relationer i fængslet ikke undgå at involvere deres egne biografier, identiteter og erfaringer, og at disse kom til at fungere som værdifulde datakilder.

For så vidt at forskerens følelser og deltagelse anerkendes som en intellektuel ressource (Jewkes, 2011, p. 69), må jeg selvkritisk spørge, hvordan samtalen med Sverre og hans fortælling påvirker mig? Hvilke psykiske betydningsmønstre og reaktioner tilvejebringer min jigsawfortælling, når den indgår i åbenheden over for det subjektive; altså effekterne af, at sanser, følelser og tanker er bragt i spil under samtalerne i fængslet? For mig danner spørgsmålene en ledetråd, hvor den personlige dimension bruges til at gå på opdagelse i forskerens selv gennem omveje til den anden (Jewkes, 2011, p. 65).

3. Andet analysespor: Modsatrettede emotionelle energier

Efter de første interviews foreslår Sverre, at jeg deltager i et tværfagligt møde, hvor han skal forklare og motivere brugen af reflekterende samtaler. Min deltagelse kræver hans samtykke, hvilket Sverre er indstillet på at give. Ikke lang tid efter modtager jeg en officiel mødeinvitation fra fængslets koordinerende socialrådgiver. Hun betoner, at det sker på grundlag af Sverres eget ønske. Jeg tager samtykket og invitationen som en tillidserklæring.

I ugen inden mødet bliver jeg mere og mere energisk, ja, ligefrem euforisk, over det fremadskridende feltarbejde. Når jeg kommer hjem fra fængslet til min lejede lejlighed i lokalområdet, arbejder jeg til sent ud på aftenen, lytter interviews igennem og skriver feltnoter. Jeg holder af den tilbagetrukkne del af feltarbejdet og kan mærke, at min empiri kan omsættes til brugbare analyser. Jeg har store forventninger til mig selv og trives tilsyneladende med de mange timers databearbejdning. Min tilskyndelse til at arbejde er en følelsesdiskurs, som involverer selv-bearbejdning (Siiger, 2008). Jeg bearbejder tanker og følelser og bliver opstemt og tilfreds. Tilskyndelsen bearbejder også kroppen, for efterhånden vågner jeg allerede efter et par timers søvn og fortsætter analysearbejdet til ud på morgenen. Jeg har vanskeligt ved at forklare det minimale søvnbehov, men mærker en stærk rastløshed. Jeg kan godt se, at det er en belastende arbejdsstil, men synes også, den er produktiv. Jeg fornemmer, at noget er undervejs, men aner endnu ikke, hvad det er.

På det tværfaglige møde i fængslet deltager Sverre, hans terapeut fra det lukkede fængsel, en værkstedsleder, en socialrådgiver, en supervisor og jeg. Socialrådgiveren er ordstyrer, og hun er nysgerrig og imødekommende over for Sverres anmodning om at indføre reflekterende samtaler som behandlingsmetode i fængslet. Socialrådgiveren vil gerne indhente mere viden om samtaleterapiens processer og potentialer. Hendes lydhørhed kan være foranlediget af fængslets mangel på behandlingsmuligheder over for psykisk sårbare indsatte. Det er en åbenhed, der står i modsætning til en alt for rigid opfattelse af oppefra og ned-beslutninger i fængselssystemet (Liebling, 2015, p. 21), ligesom den demonstrerer den allestedsnærværende mulighed for at indgå forhandlinger og ad hoc-alliancer mellem ansatte og indsatte.

På mødet fortæller Sverre om den reflekterende samtaleterapi, der blev vendepunktet i hans liv. I begyndelsen trækker stofafhængighed og psykisk sygdom ham nedad. Men de reflekterende samtaler, og samtaler om samtalerne, begynder heldigvis at påvirke ham i modsat retning. Sverre uddyber påvirkningen. Selvom trekantssamtalerne med de faste terapeuter udmatter ham i en sådan grad, at han ofte falder i søvn i sin celle efter endt konsultation, vågner han hen under aften og gennemtænker sin situation med en hidtil ukendt klarhed. At finde menings- og følelsesmæssigt indhold ved hjælp af refleksion er noget nyt for ham. For første gang under afsoningen begyn-

der Sverre at føle noget andet, og når han føler efter, er det ligesom et strejf af livslyst.

Jeg noterer Sverres intentioner og gåpåmod for at få indført reflekterende samtaler. I hans fortælling reducerer samtaleterapien hans psykiske sårbarhed. Sverres redegørelse for de reflekterende samtaler indeholder et indefraperspektiv. Det viser, at både han og de to terapeuter taler sammen inden for den ramme, der udgøres af den indsattes interesser og problemdefinition. Dermed bibringer de reflekterende samtaler en definitionsmagt, som Sverre kan arbejde med. I min fortolkning resulterer terapien i en praksis, hvor Sverre genforhandler sin livssituation og oparbejder en alternativ måde at forstå sin adfærd på. Så vidt jeg kan se, er nyorienteringen årsag til, at Sverre bliver i stand til at forholde sig til det problematiske på en konstruktiv måde. I sidste instans medvirker følelshåndteringen til at opløse hans psykiske problemer gennem en rekonstrueret identitet og øget selvværd.

Godt hjulpet af samtaleterapien begynder Sverre at gennemføre et projekt, han i nogen tid har tænkt over. Han ønsker at reetablere kontakten til sin familie. Sverre beretter, at han måtte tage sig gevaldigt sammen og bekæmpe skammen, da han første gang ringede til sin mor. Anspændt og nervøs hører han sin mors stemme. Han begynder at tale med hende og erfarer, at hun er glad for at høre fra ham. Efter telefonsamtalen får Sverre tilrettelagt en udgang med hjemrejse til Nordnorge, så han kan gense moren. Det bliver et hjerteligt gensyn, fortæller Sverre, og der var også nogle kammerater, der mødte op for at træffe ham. Jeg spørger, om det var de gamle bekendte fra misbrugsmiljøet, der mødte op? Dertil svarer Sverre:

“Nej, ikke helt. Der er sket flere ting med mit gamle miljø. For det første flyttede jeg fra det miljø, det er i [bynavn] og ikke på min hjemegn, hvor mor bor. Desværre er der også sket det, at mange af mine tidligere venner døde af en overdosis og lignende, plus det, at der er mange, som sidder i fængsel. Andre har også gennemgået en forandringsproces, og det er jo godt. Men jeg har en familie, de er superflinke og holder af mig. Så der har jeg været heldig.”

Sverre beskriver forandringerne i det kriminelle miljø. Samtidig står genforeningen med familien centralt i fortællingen som en modvægt til misbrug, fængsling og død i omgangskredsen. Jeg er glad for, at Sverre selv strukturerede store dele af interviewet. Jeg mærker intuitivt, at hans formning af fortællingen viser, hvor han følelsesmæssigt står i resocialiseringsprocessen. Hvorfor jeg kan mærke det, og hvilket gyldighedskriterium der gør sig gældende, ved jeg egentlig ikke. Umiddelbart føler jeg, at jeg kender hans ud-sagn fra mig selv.

Ved nærmere eftertanke kommer jeg frem til, at min dømmekraft indeholder en ambivalent spændingstilstand. På den ene side gør tilstanden mig i stand til at forstå Sverres udvikling, på den anden side indeholder den en

bestræbelse, der går ud på at kontrollere noget kropsligt foruroligende. Jeg forsøger at fremanalysere det oplevede, men i min notesbog konkluderer jeg, at sansningen forbliver uforklarlig. Jeg skal snart erfare, at der kan være milevid afstand mellem det analytiske jeks tanker og det dybereliggende selv, der fremkalder psykosomatiske reaktioner.

Spændingstilstanden bliver med ét ret påtrængende, for på samme tid som jeg oplever udholdenhed, tilfredsstillelse, selvindsigt, klarhed og fortrolighed med Sverre, begynder identifikationsprocessen at udsende nogle overraskende negative emotioner. Det, jeg oplever, er selvbiografiske fragmenter. De er relateret til kriser og skræmmende begivenheder, der hidtil har været placeret i en afsondret region i min hukommelse. Jeg genoplever gang på gang episoder fra min ungdom, udfoldet som modsætningsfyldte forskydninger mellem selvopretholdelse og selvdestruktion. De viser sig i ultrakorte sekvenser: tilbageblik fra et opvækstmiljø i et af Københavns slumkvarterer og hippiebevægelsen backstage. Det drejer sig om menneskelige tab, svigt og misbrug i "overhalingsbanen". Indefra taler mine egne skyld- og skamfølelser gennem billeder af oplevelser fra nedrivningsmodne ejendomme og kuldsejlede fristadseksperimenter.

Mine flashbacks repeterer de tidligere oplevelser og gengiver bortgemte, internaliserede sociale relationer. Det er livserfaringer med nogenlunde samme resonansflade som den, Sverres fortælling udspringer af. De psykosociale strukturer, der har skabt tillid og intimitet under vores interview, bunder formentlig i, at Sverre og jeg deler social baggrund og kategorier som klasse og køn. Min arbejderklassebaggrund og slumproletariske erfaringer gennemkrydser den empatiske dialog med Sverre. Den solidariske holdning forbliver usagt mellem os, men optræder i de ligeværdige positurer og signaler, vi udveksler under samtalen. Det viser sig fra det første varme håndtryk, der åbner samtalsituationen, og i løbet af interviewet, hvor forsker- og informantpositionerne delvist opløses, så vi i stedet er to personer, der, med vidt forskellige og alligevel sammenlignelige udgangspunkter, taler med hinanden (Andersen, 2015, p. 129).

Dialogen fører til refleksioner over Sverres livsforløb, ulykkelige episoder såvel som fremtidsmuligheder. Vi er nærmest blevet en slags samtalepartnere, der deler Sverres ekspertviden om sig selv og min viden om udforskningsprocesser (Anderson, 2003, p. 99-102). Jeg finder tilsvarende ligheds-punkter ved den maskuline identitetsmarkør, der fungerer som en fællesnævner for os under samtalen. Markøren bevirker, at vi deler erkendelsen af følelseslivets betydning for at kunne styre vores liv (Isdal, 2000, p. 215-216). Den kønnede samtalepraksis, hvor vi som mænd vægter oprigtighed, hensynsfuldhed og imødekommenhed, adskiller os fra en anden mandlig kommunikationsform i fængselsverdenen. Den er baseret på råhed og hypermaskuline attituder, hvormed følelserne skjules, forvrænges eller slet og ret ignoreres (Viggiani, 2012; Ricciardelli, 2015; Kupers, 2017).

Beskrivelsen af interviewsituationens intersektionelle lag udspringer af mit diskursive fokus på de sociale aktiviteters temaer og værdier (Abu-Lughod & Lutz, 1990, p. 11), og det leder mig videre til betragtninger over interviewets iboende tale- og handlingsrepertoirer. Hvis jeg tager afsæt i min egen andel af interviewudvekslingerne, hvor følelserne optræder som kropsliggjort diskurs (ibid., p. 13), påtager jeg mig rollen som empatisk lytter og observatør. Rollen bliver ofte brugt i etnografisk arbejde og forudsætter en række følelsesmæssige investeringer: Jeg forholder mig åben, søgende, velvillig og forstående i forhold til Sverre (Drake & Harvey, 2014, p. 494-495). Såfremt jeg skal gå et spadestik dybere og eksternalisere nogle underliggende egenskaber ved rollewaretagelsen, må jeg igen gøre min ungdomsperiode til genstand for refleksion. For det er i det kaotiske ungdomsmiljø, at jeg udvikler en fornemmelse for hurtige stemningsskift og voldsomme handlinger, næsten før de bryder løs. Det er her, jeg inkorporerer evnen til at afkode situationen på et splitsekund. Det er en sensitiv social praksis, der er indfældet i min interviewstil og gestussprog, hvilket medfører, at jeg hurtigt spejler en informants sindstilstand og fornemmer hans hensigter og adfærd.

På den anden side er jeg klar over, at min evne til at sanse andre er en reaktion på ontologisk utryghed, en usikkerhed ved at være i verden. Jeg indser, at min sansning er en ubevidst forsvarsmekanisme, og at jeg har fået fremkaldt noget, der ligner retraumatisering. Encyklopædisk defineres min psykiske sårbarhed som "den proces, der sker, når traumatisk lidelse bliver genaktiveret hos personer, som tidligere har oplevet en traumatisk, livstruende begivenhed" (Figley, 2012). Reaktionsmønstret er sandsynligvis forårsaget af mine tidlige oplevelser med social udsathed. Ifølge den tolkning har mine interviews med Sverre, og andre indsatte, udløst et traume, der fik bortgemte oplevelser til at gestalte sig i angstfulde tilbageblik, fortvivelse, mismod, tankemylder, søvnløshed, åndedrætsbesvær og sygdoms- og panikangst.

Jeg spørger mig selv, om det stærke fysiske ubehag, jeg mærker, genspejler noget psykisk? Svaret forbliver hypotetisk på de lange natlige gåture, hvor jeg holder kroppen i gang for at undgå den overvældende angst, der melder sig, så snart jeg skal sove. I hvert fald har mine sanseindtryk antaget fremtrædelsesformer, der refererer til subtile instinkter. Min hjerne er i konstant alarmberedskab, og i overført betydning kan jeg ikke finde kontakten til at slukke med. I bakspejlet kan jeg se, at min krop reagerer, langt før jeg helt forstår, hvad der sker. Først senere formår jeg at sætte ord på.

Denne skyggeside forbliver en del af mit feltarbejde. Retraumatiseringen lader sig vanskeligt beskrive med et lettilgængeligt sprog, men fremtræder alligevel som et væsentligt vokabularium af erfaringer og bør ikke tilside-sættes i den etnografiske undersøgelse (Clifford, 1997, p. 200). Det hører med til min fortælling, at jeg efter afslutningen af feltarbejdet og hjemkomsten til Danmark får hjælp på min arbejdsplads, både fra lydhøre kollegaer og forskningslederen. Det viser sig, at traumeforekomster ikke er et ukendt

fænomen blandt fagprofessionelle, der beskæftiger sig med menneskelig lidelse, f.eks. socialpædagoger, læger, socialrådgivere, fængselsbetjente etc. (Madsen, 2016, p. 13-16). Jeg erfarer også, at der foreligger en procedure for håndtering af den krisesituation, jeg befinder mig i, så jeg starter med kort varsel hos en psykolog. De støttende samtaler betyder, at jeg stabiliseres og langsomt kommer mig.

Sverres følelsesmæssige selverkendelse og eftertanker får en betydelig terapeutisk værdi for mig. I min selvanalyse, som jeg efterfølgende gennemfører med støtte fra psykologen, henter jeg tiltro fra Sverres fortælling om psykisk bedring. Jeg kan mærke, at selvanalysen hjælper, at den kvalificerer min evne til at håndtere situationen, ikke mindst fordi den afføder en dybere forståelse for, hvordan mine følelser fungerer på mange realitetsniveauer: sociokulturelt, adfærdsmæssigt og situationelt. Jeg kommer også frem til, at mine uhensigtsmæssige psykiske reaktioner under feltarbejdet har artikuleret kropsliggjorte baggrundsforudsætninger, som ubevidst har påvirket mine valg gennem livet, hvor de har formet mine tilgrundliggende antagelser og prioriteringer i langt højere grad, end jeg var klar over.

Når jeg fremhæver betydningen af Sverres selvransagelse for mig personligt, må jeg også spørge, hvilken betydning interviewsamarbejdet havde for Sverre? Spørgsmålet er svært at besvare, da Sverre blev løsladt efter feltarbejdet, hvilket vanskeliggjorde opfølgning. Jeg tror dog, at svaret på flere måder involverer en tidslig dimension. Mange indsatte, heriblandt Sverre, fortalte mig, at fængselslivet er præget af kedsomhed. Som en af de indsatte poetisk beskrev det i forbindelse med en fotoworkshop i fængslet, arrangeret af Enghoff og Nygård (2018): "Er det mig, som står stille i tiden, eller står tiden stille for mig?" Her indfanges, med en tungsindig undertone, det tidsinterval, strafudmålingen tildeler den indsatte. Det er en tid, hvor følelsen af kedsomhed ligger latent og kan forekomme truende og kvælende (Johnsen, 1915, p. 396). Det er ikke usandsynligt, at Sverre oplevede mine besøg som velkomne afbrud på den ensformighed og gråhed, der sniger sig ind i løbet af frihedsberøvelsen. Vores samtaler har formentlig fungeret som et realitetstjek, hvor han fik undersøgt, om det resocialiserede jeks fortælling kunne opnå social anerkendelse (Bo, 2015, p. 96). Samtidig fik Sverre afprøvet sine sociale kompetencer og kommunikative færdigheder og dermed nogle vigtige "nøgler" til friheden (Markussen, p. 2018).

4. Afsluttende overvejelser

Sverres biografi er en eksistentiel odysse, hvor han bevæger sig fra en dobbeltdiagnostisk og selvmordstruet tilstand til et meningsfuldt livsspor. Det var især de reflektive processer, med deres kombination af relationel og følelsesmæssig vidensdannelse (Andersen, 2015, p. 142-143), der hjalp Sverre og fik betydning for hans udvikling under afsoningens vanskelige

vilkår. Når jeg har tilladt at skrive mig selv ind i teksten, er det for at undgå at ekskludere eller nedtone betydningen af egne følelser, selvbiografiske træk og forforståelse af forskningsprocessen (Jewkes, 2011, p. 65; Clifford, 1997, p. 200). I den forbindelse blotlægger følelsesarbejdet en særlig metodeforståelse. Jeg har brugt den til at lokalisere to forskellige "stemmer", Sverres og min egen, og har tilstræbt, at den ene ikke konstrueres som upersonlig og autoritativ, mens den anden baseres på personlige bekendelser. Derimod indgår de begge i en proces, hvor følelsesmæssige styrker og sårbarheder belyses og integreres tekstuel i feltarbejdets produktionsbetingelser. Den viden, der frembringes, er på flere måder dialogisk og står i kontrast til en bedrevidende, hierarkisk ekspertise (Anderson, 2003, p. 16), hvor forskeren besidder et vidensmonopol.

Min opmærksomhed på magtrelationen mellem informant og forsker viser tilbage til følelsesdefinitionen, hvor det diskursive følelsesregister aldrig udfoldes i et tomrum, hverken når det foranlediger emotionel selvkontrol, som i Sverres tilfælde, eller giver sig udslag i et uventet kontroltab, som i mit tilfælde. Abu-Lughod og Lutz (1990, p. 10) beskriver, at følelserne altid er sammenvævet med differentierede sociale placeringer og kønnet interaktion, hvor meget af det, der foregår, er verbale ytringer, men også indeholder artikulation af nonverbale værdier, normer, intentioner, tankefigurer etc. I det perspektiv viser fortællingerne fra Sverres og mit interviewsamarbejde, hvordan både aktuelle følelser og underliggende følelsesstilstande, på vidt forskellig måde, indgår i et kompliceret samspil med det sociale. Eksempelvis er udvekslingsforholdet mellem det sociale og følelseslivet præget af emergens (Hastrup, 2010, p. 78). Det kan afgrænses som genstand for vores undersøgelse, men er langt fra statisk, idet den følelsesmæssige socialitet hele tiden bevæger os og kan tilskrives dynamiske egenskaber (Bericat, 2016).

Med forestillingen om følelsernes forandringskraft bliver forskningen selv til en social aktivitet i konstant bevægelse. Således blev min forskeridentitet til i de situationsbestemte ord, der blev udvekslet under feltarbejdets foranderlige vilkår, og i de variable dataserier, der blev konstrueret. Min forskningspraksis blev desuden præget af livshistoriske omskifteligheder og forstyrrelser. For at begribe, hvad der foregik i min retraumatiserede tilstand, måtte jeg vende tilbage til noget, jeg havde oplevet før. I tilbageblikket kunne jeg se, hvordan mit jeg, på godt og ondt, var blevet dannet og gendannet i nye og anderledes jeger over tid og i socialt samvær med andre. Heldigvis opdagede jeg også, at min krop indeholdt en følelsesmæssig hukommelse, eller i hvert fald en fornemmelse for, hvordan jeg skulle fortsætte og få det bedre (Andersen, 2015, p. 186).

Det var tilsvarende fænomener, jeg spottede i Sverres selvfremsættelse. Der var tale om ændrede jeger, altid betinget af hans skiftende forbindelser til fællesskaber, det være sig kriminelle eller familiemæssige. På intet tidspunkt i hans selvfortælling var Sverre inaktiv eller tilbagelænet, hvilket ellers antydes i talemåden "at sidde inde". Tværtimod skabte han til stadighed

relationer og distinktioner (Andersen, 2015, p. 187), hvormed han samlede sin følelsesmæssige energi om bestemte resocialiseringsaktiviteter. I vores samtaler, hvor han genfortalte det frygtelige, han i sin tid havde begået og nu angrede med ord, der kom ubesværede og ligeud, var ønsket om en fremtid uden kriminalitet meget nærværende. Når jeg samlede fortællingens enkelte dele til en helhedsforståelse, fremstod Sverre som et menneske i stand til at gribe meningen med tilværelsen uden for fængslet.

Metodisk tydeliggør følelsernes foranderlige og flertydige subjektivitet, at undersøgelsens objekt altid er i opbrud og sjældent repræsenterer en afsluttet fortælling, ligesom forskerens vidensposition hverken er specielt neutral, uforanderlig eller fuldkommen (Hastrup, 2010). Hvis jeg overfører disse betragtninger til det sociale betydningsområde, fremstår det mere rodet og modstandsdygtigt over for rationelle analyser, end vi umiddelbart antager (Lutz, 2017). Egentlig synes jeg, at fraværet af endegyldig viden forøger behovet for at medtænke følelsesmæssige variabler og manifestationer i etnografisk feltarbejde. Set i det lys kan subjektiviteten i den kvalitative tilgang bidrage til vores reservoir af viden ved at fortolke forskellige synsvinkler og afdække, hvad der er betydningsfuldt for deltagerne i den valgte kontekst.

REFERENCER

- Abu-Lughod, L., & Lutz, C. (1990). Introduction: emotion, discourse, and the politics of everyday life. In C. Lutz & L. Abu-Lughod (Eds.), *Language and the politics of emotion* (pp. 1-23). Cambridge: Cambridge University Press.
- Andersen, D.R., & Jacobsen, M.H. (2018). Fængselsstudier – forskningsmæssige muligheder og udfordringer for et kriminologisk felt. I: M.H. Jacobsen (red.) (2018), *Metoder i Kriminologi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Andersen, T. (2015). *Reflekterende processer – samtaler om samtalerne*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Anderson, H. (2003). *Samtale, sprog og terapi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Beatty, A. (2014). Anthropology and emotion. *Journal of Royal Anthropological Institute (N.S.)*, 20, 545-563.
- Bericat, E. (2016). The sociology of emotions: Four decades of progress. *Current Sociology*, 64(3), 491-513.
- Bo, I.G. (2015). Skam – når personligheden står for skud. I: I.G. Bo & M.H. Jacobsen (red.), *Hverdagslivets følelser* (pp. 93-114). København: Hans Reitzels Forlag.
- Clifford, J. (1986). Introduction: Partial truths. In J. Clifford & G. Marcus (Eds.), *Writing of Culture – The Poetics and Politics of Ethnography* (pp. 1-26). London: University of California Press.
- Clifford, J. (1997). Spatial Practices: Fieldwork, Travel and the Disciplining of Anthropology. In S. Gupta & J. Ferguson (Eds.), *Anthropological Locations – Boundaries and Grounds of a Field Science* (pp. 185-222). London: University of California Press.
- Drake, D.H., & Harvey, J. (2014). Performing the role of ethnographer: processing and managing the emotional dimensions of prison research. *International Journal of Social Research Methodology*, 17(5), 489-501.

- Enghoff, T., & Nygaard, K. (2018). Tidl. Udgivet i forbindelse med workshopen *Tid på Søndre Vestfold Fængsel og udstillingen Bending the Frame*. Tønsberg: Preus Museum.
- Ferrel, J., & Hamm, M.S. (1998). *Ethnography at the Edge – Crime, Deviance and Field Research*. Boston: Northeastern University Press.
- Figley, C. (2012). Encyclopedia of trauma – an interdisciplinary guide. Lokaliseret d. 10.8.2019 på: <https://www.kompleksptsd.dk/fakta-om-traumer/hvordan-mindersker/>
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. USA: BasicBooks.
- Hastrup, K. (2010). Feltarbejde. I: S. Brinkmann & L. Tangaard (red.), *Kvalitative metoder* (pp. 55-80). København: Hans Reitzels Forlag.
- Hastrup, K. (1990). *Etnografisk grundbog*. København: Gyldendal.
- Isdal, P. (2000). *Meningen med volden*. Oslo: Kommuneforlaget .
- Jewkes, Y. (2011). Autoethnography and Emotion as Intellectual Resources: Doing Prison Research Differently. *Qualitative Inquiry*, 18(1), 63-75.
- Johnsen, R. (2015). Kedsomhed – på sporet af den tomme tid. I: I.G. Bo & M.H. Jacobsen (red.), *Hverdagslivets følelser* (pp. 393-414). København: Hans Reitzels Forlag.
- Kupers, T.A. (2017). Gender and Domination in Prison. *Western New England Law Review*, 39(427). Lokaliseret 05.02.2020 på: <http://digitalcommons.law.wne.edu/lawreview/vol39/iss3/5>
- Laws, B., & Crewe, B. (2016). Emotion regulation among male prisoners. *Theoretical Criminology*, 20(4), 529-547.
- Liebling, A. (2015). Description at the Edge? I-It-Thou Relations and Actions in Prison Research. *International Journal of Crime, Justice and Social Democracy*, 4(1), 18-32.
- Liebling, A. (2001). Whose Side Are We On? – Theory, Practice and Allegiances in Prison Research. *British Journal of Criminology*, 41, 472-484.
- Lutz, C. (2017). What Matters. *Cultural Anthropology*, 32(2), 181-191.
- Lutz, C., & White, G. (1986). The Anthropology of Emotions. *Annual Review of Anthropology*, 15, 405-436.
- Madsen, M. (2016). Smittet af de andres traumer. *P*, 8, 12-15.
- Markussen, T. (2018). Å Finne Sin Nøkkel. I: T. Enghoff & K. Nygaard (red.). Tidl. Udgivet i forbindelse med workshopen *Tid på Søndre Vestfold Fængsel og udstillingen Bending the Frame*. Tønsberg: Preus Museum.
- Nielsen, M.M. (2010). Pains and Possibilities in Prison – On the Use of Emotions and Positioning in Ethnographic Research. *Acta Sociologica*, 53(4), 307-321.
- Phillips, C., & Earle, R. (2010). Reading Difference Differently? Identity, Epistemology and Prison Ethnography. *British Journal of Criminology*, 50, 360-378.
- Rendtorff, J. (2003). Selvmordets filosofi. *Vera*, 23, temanummeret "Selvmord", 30-39.
- Ricciardelli, R. (2015). Establishing and asserting masculinity in Canadian penitentiaries. *Journal of Gender Studies*, 24(2), 170-191.
- Siiger, C. (2008). Magt er ikke noget man har: Et kollektiv for hjemløse udsat for Foucault. *STOF*, 11, 71-74.
- Sørensen, K. (2014). *Ideologier og diskurser*. København: Forlaget Columbus.
- Viggiani, N. (2012). Trying to be Something You Are Not: Masculine Performances within a Prison Setting. *Men and Masculinities*, 15(3), 271-291.
- Weber, M. (1968). *Economy and Society* (Vol. 1). California: University of California Press.
- Yuen, F. (2011). Embracing Emotionality: Clothing My "Naked Truths". *Crit Crim*, 19(1), 75-88.